

ПЕРЕКЛАДИ

УДК 821.14-31'06.09:81'255.4 Казандзакіс Н.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.31.23>

Наталія Морозова, студ.
ORCID: 0000-0001-6421-2537
e-mail: novoprudskaya@gmail.com

Андрій Савенко, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0003-0928-7186
e-mail: savenkoandriy61@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ВИКЛИКИ "АВТОБІОГРАФІЧНОГО" РОМАНУ НІКОСА КАЗАНДЗАКІСА

Метою публікації є введення в науковий простір України нових перекладів Н. Казандзакіса, найвідомішого грецького прозаїка ХХ ст., дослідження творчості якого в контексті високої продуктивності авторського словотворення важливе з огляду на стрімкий розвиток перекладацької справи в Україні.

Ключові слова: новогрецька література, роман, переклад, неологія

Роман "Звіт перед Ель Греко" є останнім романом Нікоса Казандзакіса, виданим в останній рік життя автора (1957). Його твір – відчайдушна спроба охопити світ, у якому автору лишалось недовго жити, була одночасно і його заповітом, який містить заклик до прийдешніх поколінь, і справжнім звітом перед собою і своїми читачами. Твір належить до жанру автобіографічного роману, у якому автор намагається ще раз прожити життя наче текст і в такий спосіб оприявити центральні смисли й засади, що забезпечують єдність та існування цього світу, упорядковуючи його правилами та цінностями, які постійно намагається пізнавати і змінювати бентежна натура людини. Основним завданням автобіографічного роману є дати читачеві можливість відчувати присутність епохи, спогади про яку конструює у своїй свідомості автор, і її зв'язок з певним простором. У тексті це, зокрема, досягається постійними змінами позиції наратора, який з автодієгетичного перетворюється на гомодієгетичного [3, с. 185], різними типами оповідей – від псевдодіалогічної сповіді до бувальщин, притч, анекдотів, переказів, використання щоденникових записів та автоцититування власних попередніх творів. Текст побудований за принципом гри, коли читач має не лише заглибитися в авторське світовідчуття, але й з'ясувати зміни, які відбулися в поглядах Н. Казандзакіса, із часу написання філософського есе "Аскетика", поеми "Одіссея", драм і романів. Відтак деякі частини роману побудовані як палімпсест. Читаючи їх, ми весь час будемо згадувати інші твори Н. Казандзакіса. Батько, який відводить малого протагоніста до школи, є Капітаном Міхалісом з однойменного роману. З того ж роману "Капітан Міхаліс (Свобода або смерть!)" є вчитель Оцісириз, брат капітана Міхаліса, вченість якого та відсутність критського зав'язання весь час засмучувала старшого брата, проте у час повстання цей книжковий хрбак перероджується, бере рушницю і подається в гори боронити батьківщину від ворога, який, посягаючи на свободу острова, зводить його до простого кланта землі, знищуючи відтак усі можливі смисли й цінності. На сторінках же роману кожен, навіть епізодичний герой вносить свою частку в те, що смисли Криту – незнищенні, і незнищенними вони стають щораз і через те, що зі сторінок потрапляють на очі допитливому читачеві. Суб'єктивність авторського погляду і є тим механізмом, що охоплює життя в його цілісності, коли з мозаїки окремих особистостей і подій постає життя певного суспільства, охоплене в конкретний момент. Відтак, головним героєм цієї книги є сам Крит, який самим фактом свого

існування наповнює сенсами, питаннями та відповідями на них автора книги та її строкатих персонажів, водночас формулюючи і її центральну проблему: "що таке бути критянином / греком / собою?".

Справжнім викликом для перекладачів творів Н. Казандзакіса є відтворення його мови, яка поєднує в собі нестримну номінацію (Н. Казандзакіс є автором, відомим творенням нових слів), майстерно використану стихію розмовності, у якій окреме місце займає використання діалектизмів. З огляду на специфіку формування критського діалекту, він є досить химерним поєднанням новогрецьких рис із давньогрецькими елементами (στρουφίζω від στρέφω [1, с. 20], αρίφαντος від ἀναριθμητός [1, с. 21], ἀλαφρώνω від ἐλαφρώνω [1, с. 27], ἀλάκερος від ολόκληρος [1, с. 27], ὄδικώ від ἐκδικώ [1, с. 30], μαγαρίζω від μεγαρίζω [1, с. 156]), латинізмів та італіцизмів (καρυόρω [1, с. 31] від італ. carag, μπωναμάς [1, с. 52] з лат. bona manu), арабізмів і туркізмів (μασούρι [1, с. 31] від турецьк. masur). Казандзакісова авторська деривація, по суті, виражає своєрідну філософію мови. Як вважає Н. Матіюдакіс, один із дослідників неології критського автора, у епічній поемі Н. Казандзакіса "Одіссея" на 33333 рядки трапляються близько 7500 поетизмів, що належать до авторської неології і є абсолютними новотворами, трансформами на основі діалектної лексики, запозичень, архаїзмів, колоквіалізмів тощо [2, с. 908]. Однак найбільшою проблемою для перекладача стає подолання авторських поетичних фразеологізмів, адже їхнє відтворення передбачає не лише творчу інтуїцію, але й досконале володіння українською мовою, знання текстів українських авторів, деякі особливості письма яких можуть бути орієнтиром для перекладу певних текстів Н. Казандзакіса (наприклад, перекладач роману "Звіт перед Ель Греко" може чимало творчих "пропозицій" знайти у творах М. Коцюбинського та О. Довженка). Практично на кожній другій сторінці роману трапляються Казандзакісові неологічні поетизми, які треба включити в розповідь так, щоб вона не втратила розмовної жвавості чи безпосередності, сповідальної експресії та гостроти: σαρανταπληγιάζω (σαρανταπληγίασμένη ψυχή [1, с. 17]) калічити (букв. отримувати сорок ран), θεοβάδιος, -η, -ο той, де ступала нога Бога (θεοβάδιο Σίνα [1, с. 21]), μπουμπουνοκέφαλος, -η, -ο [1, 23] порожньоголовий (звуконаслідувальний елемент, відомий у словах μπουμπουνοίζω + іменник κεφάλι), μπουκαλούμαι [1, с. 28] мукати (у намаганні звернутися; звуконаслідувальний елемент μουък (пор. дієслово μουъкρίζω) + дієслово

© Морозова Наталія, Савенко Андрій, 2022

καλῶ), ταυροκοιτάζω [1, σ. 35] розгнівано дивитися (букв. дивитися як бик), κλεφτοκοιτώ [1, σ. 37] злодійкувато поглядати, νεροπαττούλης [1, σ. 41] водяник (водяний дідусь, наратор каже про власного діда як про добру чарівну істоту, що ускладнює звертання до слов'янського демонологікону).

Переклад фрагментів творів великого критського письменника здійснюється під час роботи перекладацького семінару, який функціонує в межах діяльності Центру елліністичних студій і грецької культури імені Андрія Білецького Київського національного університету імені Тараса Шевченка, і під час перекладацької практики, якою керує кафедра загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики. До того переклади уривків із неперекладеного роману "Остання спокуса" грецького автора публікувалися в "Антології новогрецької літератури в українських перекладах" (Таїсія Пушкар, 2008) і мариупольській газеті Федерації грецьких товариств України (2017, Ілля Гуджеджані). Переклад Наталії Морозової в контексті семінару найповніше представляє особливості художнього письма Н. Казандзакіса.

Розділ 5. Початкова школа

Усе було барвистим і чудовим – в очах мерехотіли райдужні дива, а в голові гуло, немов у вулику, де було повно бджіл і меду. Одного ранку, у царушках¹ з багряними китицями на ногах і в шапочці з червоної вовни на голові, і щасливий, і наляканий, я рушив за руку із батьком до школи. Мама дала мені гілочку васильків², яку я мав понюхати для хоробрості, і почепила на шию золотого хрестика, що зберігала ще з моїх хрестин.

– Най Бог благословить тебе, і я благословляю... – прошепотіла вона і з гордістю мене оглянула.

Як файно вбраний жертвний баранчик, я відчував у собі і гордість, і водночас страх, але моя рука була так міцно стиснута в кремезній батьковій долоні, що я посмілювався трошки. І ми пішли. Йшли ми, йшли, минали вузьенькі завулки, дійшли до церкви Святого Міни, там завернули за ріг і підійшли до старої будівлі з чотирма великими класами по кутках і широким подвір'ям, посеред якого стирчав укритий пилом платан. Тут я зніяковів, немов приріс до місця, і моя рука у теплій батьковій долоні дрібно затремтіла.

Тоді мій батько нахилився, торкнувся мого волосся й обережно провів по ньому рукою. Я стрепенувся; ніколи, скільки пам'ятаю, він не голубив мене. Я перелякано подивився на нього і він, побачивши мій переляк, прибрав ту руку:

– Ось тут ти маєш вчити грамоту, – сказав він, – аж поки не станеш людиною. Перехрестися.

На порозі показався вчитель, він тримав довжелезну різку і видався мені таким страшним, з просто величезними зубами, що я миттю вп'явся очима в його маківку, щоб роздивитися, чи є у нього роги, але їх ніде не було видно, бо на голові він мав капелюха.

– Це – мій син! – сказав до нього батько.

Висмикнув мою руку зі своєї долоні та передав мене йому.

– М'ясо – твоє, – промовив він, – кістки – мої. Не шкодуй його, лупцюй його, зроби з нього людину.

– Не хвилюйся, капітане Міхалісе, я про це подбаю, маю я тут струмент, яким роблять людину, – сказав учитель і показав різку.

Зі школи в моїй пам'яті і досі лишається один спогад: купка дитячих голівок, що так щільно притупилися одна до одної, неначе черепи. І, правду кажучи, більшість із них, певно, і стали уже черепами. А над тими голівками, безсмертними лишаються переді мною четверо вчителів.

Патеропулос був у першому класі. Маленький стариган із довжелезними, звисаючими вусами. Завжди озброєний різкою, він зиркав гнівним оком і постійно полював на нас, мов на каченят, яких він мав зібрати, вирівняти рядком, відвести на недільний ярмарок й продати.

"М'ясо – твоє, кістки – мої, учителю", – звертався до нього кожен батько, передаючи із рук до рук свою дикунську, як гірське козеня, дитину, – "не шкодуй його, лупцюй його, шмагай його різкою, здирай із нього шкуру, аж доки не стане людиною". І дер він нас нещадно. І всі ми – і вчитель, і учні – терпляче чекали, коли вже, нарешті, після всього цього лупцювання ми станемо людьми.

Згодом, коли я подорослішав і мій досвід збагатився теоріями гуманізму, я називав варварською ту навчальну методику мого першого вчителя; проте, коли мені довелось краще пізнати людську природу, благословив я святую різку Патеропулоса, адже вона навчила нас, що біль був найкращим поводителем на шляху сходження, який веде нас від тварини до людини.

Оцісириз³ панував у другому класі. Він панував, бідосю, та не владарював. З блідо-жовтим обличчям, в окуляриках, він душився у високому комірці та дивав у стоптаних лакових черевиках з гострими носами. Він мав великий і волохатий ніс, а його довгі, тендітні пальці були геть пожовтілими від тютюну. І звали його не Оцісириз, а Пападакіс. Якось його батько, священник, привіз йому з села велику головку сиру на гостинець. "Які оці сири, отче?" – якнайшанобливіше звернувся до нього син; це мимоволі почула сусідка, іншій сусідці переказала і гострі язика відразу взяли бідолаху на зуби й почепили оте прізвисько.

Оцісириз різкою нас не шмагав, натомість він нас увічливо благав, читав з нами Робінзона, терпляче пояснював кожне слово й відразу ніжно і схвильовано дивився, немов умовляв: "Нумо, зрозумійте ж!" Але глухі до його слів, ми все ошаліло гортали того Робінзона і лише роздивлялися ті погано надруковані малюнки – усі ті джунглі та величезне листя тропічних дерев, і самого Робінзона з широким листяним капелюхом на голові, і неосяжну, спокійну поверхню моря навкруги. Тоді бідолаха Оцісириз виймав свою тютюнницю, крутив собі самокрутку на перерву, благально вдивлявся у наші очі та чекав.

Якось на уроці Святого Письма дійшли ми до Ісава, що продав Якову за миску сочевиної зупи своє первородство. Коли пообіди я повернувся додому, то запитався в батька, що таке це "первородство". Він кахикнув, задумливо почухав потилицю і сказав:

– А піді-но, поклич сюди дядька Ніколакіса.

Той дядько Ніколакіс був братом моєї мами, він закінчив початкову школу і був найбільшим грамотієм у родині. Огрядний коротун і лисий як коліно, з лупатими, боязкими очима і велетенськими й геть волохатими руками. Він взяв за себе "кращої" породи жінку, жовтушну і ревниву, наче кліщ, яка усюди пхала свій отруйний ніс і добряче-таки поганила йому життя. Кожен вечір вона за ногу прив'язувала його мотузком до ліжка мов полоненого, щоб він, бува, не прослизнув на нижчий поверх, де спочивала їхня кругленька й пишногруда служниця, а вранці відпускала. П'ять років тривало те знущання над бідолашним дядьком, та зглянувся Всевишній, бо не дарма його називають Всеблагим, і та Кліщівна померла. Тоді він взяв за себе, хоча й немолоду вже, але добросердну селяночку, що хоч і торохтіла без упину, але за ногу не прив'язувала. Усміхнений й щасливий, він охочіше навідувався до нас.

– І як тобі зараз, Ніколакісе, з новою жінкою? – питалась в нього моя мати.

– Навіть не питай, Маргі! Мені так добре! Вона мене не прив'язує!

Батька мого він добряче боявся, ніколи не насмілювався підняти на нього очі, лише схвильовано потирав волохаті лапи і весь час косив оком на двері. Тільки-но він почув, що батько його кличе, то так швидко скочив з-за столу, що навіть проковтнути забув, так і помчав до нас.

"Чого йому від мене знову треба, цьому драконові?" – міркував він й нервово проковтнув нарешті той шматок, що й досі мав у роті. "Бідолашна сестро, і як вона тримається?" – тоді згадав Кліщівну і щасливо усміхнувся – "Я-то, дякувати Богу, викараскався!"

– Иди-но сюди, пан-учений, – наказав батько, як тільки побачив його, – ану, кажи свою думку.

Обидва похилили голови над книжкою та почали нараду.

– "Первородство" – це таке бджолярство⁴, – заявив мій батько після довгих міркувань.

Дядько мій похитав головою:

– А я б сказав – вівчарство, – тремтячим голосом насмілювався додати він.

– Бджолярство! – гримнув мій батько і так насупив брови, що дядько вмиг замовк.

Наступного дня учитель запитав:

– Що має означати "первородство"?

Я миттю підхопився:

– Це бджолярство!

– Що за дурниці? Який це неук підказав тобі таке?

– Мій батько!

Учитель наш наморщив лоба, адже він теж побоювався мого батька. Та й хто б узагалі міг не погодитися з ним?

– Е-е-е... – пробелькотів він, важко підбираючи слова, – так, звісно, у деяких випадках, хоча й не дуже часто, це буде означати і бджолярство, але ось тут...

З усіх наук мені найбільш подобалось Святе Письмо. Химерна казка, темная і повная дивацтв, де розмовляли змії, де розливалися великі повені та райдуги вставали до небес; були там злочини та вбивства: брат убиває брата, а батько хоче заколотися сина; втручався іноді і Бог, але він теж убивав, а люди йшли крізь море навпростець, не замочивши навіть ніг.

Ми геть не розуміли, питали вчителя, а він грозив нам різкою, кахикав і обурювався.

– Безсоромні створіння! Скільки разів казати вам – ніяких балачок! – вигукував він.

– Та ми ж не розуміємо, мосьпане, – рюмсали ми.

– То справи божественні, не для наших мізків, – сердився вчитель. – То гріх!

То гріх! Ми чули те страхітливе слово і нам одразу перехоплювало подих, бо то було не слово, то був змії, величезний вужака, що спокусив Єву і тепер поволі сповзав з учительської кафедри, роззявляючи пащу, щоб нас проковтнути. Припиніть, ми коцюрбилися налякано за партами й анічирк.

Іншим словом, яке хапало мене за горло, відтоді як я вперше його почув, було слово Авраам. Відлунки того подвоєного "а-а" протяжно перекукувалися всередині, немов долинали здалеку, із безодні темного і моторошного колодязя. Шепочу я те слово потайки: "Авраам, Авраам", – і ось, за спиною, тупотять широчезні, босії ножиська, хтось важко хекає, висолопивши язика, наздоганяє й намагається схопити. А коли я довідався, що той Авраам хтів перерізати горлянку сину, жаж охопив мене. Ну, звісно ж, це був він – той, хто з ножем полює на дітей. Я забивався в кут і ховався за спинкою парти, аби він не

побачив й не схопив мене. І відколи вчитель розповів нам, що той, хто виконує заповіді Божі, піде до Лона Авраамового, я вмиг пообіцяв собі порушувати геть усі, аби від того Лона відкараскатися.

Ще одним словом, яке здавалося мені не менш темним і зловісним, яке я почув на тому ж уроці і від якого так само хололо всередині, було слово Аввакум. Бабаїще, що причаїлося на нашому подвір'ї, я точно знав, де саме – за колодязем. Воно завжди з'являлося у темряві, й одного разу, коли я насмілювався вийти один, простягнуло до мене свою клешню і заволоало: "Аввакум!", що мало означати: "Гей, ти! Я тебе з'їм!"

Від звуку таких слів мене трясло від хвилювання, і не від радості – від жаху. І найчастіше то були юдейські слова. Адже я почув від бабці, що Страсної П'ятниці юдеї хапають малих християн, кидають до корита з гострими цвяхами і сьорбають їхню кров. І часто будь-яке юдейське слово зі Старого Заповіту, і особливо – слово Єгова, я уявляв, як те корито, в яке мене от-от мали жбурнути.

У третьому класі вчителем був Періандр Красакіс. Який безсердечний хрещений батько обрав ім'я безжалісного коринфського тирана тому чахлому, наче тинь, чоловічку з високим жорстким комірцем, яким він приховував свої золотушні пухирці, з тоненькими, мов у цикади, ніжками й отим біленьким носовичком, якого він тулив до рота, щоб безперестанку чвиркати, чвиркати і задихатися?

Він хворобливо ставився до чистоти: щодня перевіряв нам руки, вуха, носи, зуби і нігті. Він не шмагав нас різкою і не вмовляв, проте хитав величезною, прищавою головою.

– Тварюки! – верещав він. – Свинюки! Якщо щодня не митиметесь з милом, ніколи з вас не вийдуть люди! Що, по-вашому, таке людина? Це той, хто з милом миться! Не тільки грамота потрібна, небораки! Як ви постанете перед Творцем з такими-то руками? Мерщій у двір і мийтеся, як слід!

Годинами поспіль він гудів нам у вуха про те, які голосні були довгими, а які короткими та який наголос ми мали поставити – гострий чи огорнений. Та ми не дуже слухали, бо з вулиці лунали сміх і балачки: ми чули, як гукали зеленярі та бубличники, що торгували пересипаними сезамом кільцями-кулурі⁵, як ревли віслючки і пересміхалися між собою сусідки і все чекали дзвоника, щоб якнайшвидше утекти. Ми бачили учителя, який рясно пітнів за кафедрою і все бубонів і бубонів, воліючи вбити нам у голови ті наголоси, мов дерев'яні цвяхи, але подумки ми були на сонячному подвір'ї, де вже вели запеклі бої, жбурлячись каменюками, бо нам дуже подобалися ті побоїща і ми мало не щодня приходили у клас із розбитими головами.

Одного весняного дня, чудового, як Божа благодать, вікна були відчинені й крізь них струменіли запаморочливі пахощі мандаринового дерева, яке квітнуло навпроти. Ми і самі перетворилися на той квітучий мандарин і більше й чути не могли про ті огорнені і гострі наголоси. А тут ще й пташка сіла на платан на шкільному подвір'ї і ну співати-живчиквати. І тоді один наш учень, блідий рудань, який торік приїхав зі свого села, Нікольос його звали, не витримав, підняв догори палець і закричав:

– Замовкни, вчителю, замовкни! Дай послухати пташку!

Бідолашний Періандр Красакіс! Одного дня ми його поховали. Якось він тихо опустив голову на кафедру, посмикався трохи, мов риба на березі, і віддав Богу душу. Побачивши смерть на власні очі, ми всі похололи від жаху, заголосили і стрімголов помчали на подвір'я, аби чимшвидше опинитися подалі. Другого дня ми передяглися в

чисте недільне вбрання, ретельно вимили руки, щоб не псувати йому настрій, і провели його на старий цвинтар біля моря. Буяла весна, безмежні небосхили посміхалися, а земля пахкотіла ромашкою. Труна була відкритою, звідти зеленіло і жовтіло обличчя небіжчика, його пухирці полопалися, немов бруньки, і коли ми, учні, по черзі нахилилися, щоб поцілувати його на прощання, весна вже геть не пахкотіла ромашково, а відгонила гнилим м'ясом.

У четвертому класі владарював і правив сам пан-директор. Приземкуватий, мов той круглопузий горщик, із борідкою клинцем, з сизими, завжди розлюченими очима, ще й клишоногий. "Бачив ті ноги? – перемовлялися ми пошепки, аби він не почув, – Бач, як плете ногами? А як кахикає? Еге ж! Бо він не критянин!"

Дуже освічений, він прибув до нас із Афін і буцімто привіз із собою Нову Педагогіку. Ми вирішили, що то була молоденька жіночка на ім'я Педагогіка⁶. Але коли ми побачили його вперше, він був сам-один, Педагогіки з ним не було, мабуть тому, що вона мала сидіти вдома.

З плетеною нагайкою в руці, він наказав нам вишикуватися рядком і почав говорити промову. Він повідомив нам, що так чи інак ми мусили побачити і доторкнутися до всього, що ми вивчали, чи навіть змалювати це на аркуші з купою крапочок. Отож, ми мали пильнувати, ніби у нас було по четверо очей, бо він не хтів ніяких пустощів, ніякого гикання й заборонив галасувати на перервах, натомість наказав тримати руки складеними нахрест, а як на вулиці зустрінемо попа – поцілувати йому руку. По цій промові він показав нам ту нагайку: "Тож, стережіться, небораки, і глядіть мені! – значуще застеріг нас він. – Бо я не кидаю слова на вітер, ви ще побачите у мене!" І ми побачили, авжеж! За найдрібнісіньку провину, або коли бував не в гуморі, він миттю спускав нам штанці та частував нагайкою геть-чисто по голому тілу, а як лінувався вовтузитися з цим, боляче шмагав нагайкою по вухах, аж доки кров не виступала. Одного дня, скріпивши серце, я підняв руку⁷ і запитався у нього:

– А де ж Нова Педагогіка, пане вчителю? Чому і вона не приходить до школи?

Він підхопився як ошпарений й зірвав з гвіздка свою нагайку.

– Ану іди сюди, нахабо, – гаркнув він, – скидай штани! Сам він, бач, лінувався мені їх спустити.

– Ось тобі! Ось! Стривай, я покажу тобі! – аж рикав він, і все нахльостував, допоки не спітнів і врешті схаменився.

– Ось тобі Нова Педагогіка! Поплескаєш ще язиком!

Він був ще й хитруном, цей благовірний Нової Педагогіки. Якось він сказав нам: "Завтра я вам оповідастиму про Христофора Колумба, який відкрив Америку. Так ось, щоб краще зрозуміти, я б радив кожному, мати при собі яйце. А як яйця немає – то приносьте масло!"

Була у нього і дочка на виданні на ім'я Терпсихора – невеличка на зріст, проте вельми апетитна. До неї часто сватались, та він її не віддавав: "Я не терпітиму цих неподобств у себе вдома!" А коли у січні коти заходилися нявкати, неначе навіжені, він брав драбину, вилізав на дах і гнав їх геть. "Анафемська природа! – мимив він. – Нехай їй грець! Ніякої моралі!"

Страсної П'ятниці він повів нас до церкви, щоб ми там поклонилися Розп'ятому Христові. А потім ми попленталися назад до школи, бо він нам мусив пояснити, що ми там бачили, кому вклонилися і що таке Розп'яття. Ми, змучені, знову посідали на місця. Нам було нудно, до того ж, зранку в нас і дрібки в роті не було, окрім шматка кислючого лимона, і ми нічого не пили, крім оцту, щоб у такий спосіб відчутти на собі Христові страждання. Тим часом чоловік Нової Педагогіки, урочисто говорив-

розказував, як Бог спустився вниз, на землю, і став тоді Христом, як його мучили і кували, а на додачу ще і розп'яли, щоб нас порятувати від гріха. Від якого-такого гріха? Цього ми, як слід, не второпали, проте нам стало ясно, що він мав дванадцять учнів, одним з яких був Юда, і що цей Юда його зрадив.

– Так от, цей Юда, – вів учитель далі, – на кого ж він був схожим? Він був схожим на..?

Він завагався трохи, спустився з кафедри й почав повільно і погрозово походжати поміж рядками, від парти до парти, роздивляючись нас по черзі одного за одним.

– Тож цей Юда був точнісінько як... як...

Він вистромив вказівного пальця і почав водити ним, наставляючи на кожного по черзі, шукаючи, котрийсь із нас найбільше скидався на Юду. А ми налякано коцюрбилися і трусилися, стежачи, щоб лиховісний палець, бува, не показав на нас. Аж раптом йому сянуло, він зойкнув і його вказівець зупинився на хлопчиськовій в блаженській одежині, з блідим обличчям і чудовим, рудувато-русявим волоссям. Це був Нікольос, той самий, що торік, у третьому класі, закричав: "Замовкни, вчителю, замовкни! Дай послухати пташкун!"

– Точнісінько як Нікольос! – закричав учитель. – Еге ж! Ну викапаний Юда! Блідий, як він, одягнений, як він! І голова руда! Руда, як полум'я у печі!

По цих словах злосчастний Нікольос розридався, а ми, кого той палець щойно оминув, свердлили бідолаху гнівними очима і потайки, від парти і до парти, змовлялися поміж собою задати йому перцю з маком, як тільки вийдемо на двір, за те, що він зрадив Христа.

Вельми потішений, що в такий влучний спосіб він показав нам, яким саме був цей Юда, наочно, достеменно так, як і вимагала Нова Педагогіка, учитель відпустив нас. Тоді ми одразу обступили Нікольоса з усіх боків, а тільки-но вийшли на вулицю, почали в нього плювати й лупцювати. А коли, обливаючись сльозами, він кинувся навтьоки, ми стрімголов пустилися за ним, жбурляючи навздогін йому каміння. Ми цькували його, волаючи: "Юда! Юда!", аж поки він не добіг до свого будинку і не зачинився всередині.

З тої пори бідося Нікольос в класі більше не з'являвся.

Тридцять років потому я повернувся з Європи до батьківського будинку. Була Велика Субота, у двері постукали, на порозі був блідий, худющий дядько з рудим волоссям і рудою бородою. Він розгорнув барвисту хустку, там були нові черевики, які мій батько для всіх нас замовив на Великдень⁸.

Він завагався на порозі, зашарівся, подивився на мене й кивнув головою.

– Не впізнаєш мене? – промовив він. – Не пам'ятаєш?

І щойно він промовив це, як я впізнав його!

– Нікольос! – вигукнув я і стиснув його в обіймах.

– Юда... – відповів він і гірко посміхнувся.

Я часто згадую усіх наших сусідів і сусідок і мене проймає до мурашок. Багато були просто напівбожевільні з якимись чудернацтвами. Я їх боявся і прожогом мчав повз їхні двері. Мабуть, вони побожеволіли тому, що роками сиділи замкнені у чотирьох стінах своїх будинків і день за днем варилися у власному соку. Мабуть, на них нагнали страху турки, і тому вони весь час тремтіли за своє життя, честь і майно, які начебто перебували у щоденній небезпеці. А коли чули від дідів про різанину, війни й катування християн, волосся в них ставало дибки. І Боже збав, щоб хтось із перехожих на хвилю забарився перед їхніми дверима – вони підхоплювалися, неначе навіжені. Навіть вночі вони не мали ані дрібки

сну, бо, нагостривши вуха і боячися навіть кліпнути очима, напружено чекали неминучої, зловісної години.

І дійсно, тільки пригадаю тих сусідів і сусідок, по спині вже бігають мурашки.

Кіра-Вікторія⁹, що мешкала неподалік, бувало, лагідно тебе вітала своєю неугавною балаканиною, бувало, з якогось дива перед носом грюкала дверима і звідти кидала тобі прокльони. Навпроти неї жила кіра-Пенелопа, яка була товста, стара й засалена, аж капає смалець¹⁰. Вона весь час жувала сушену гвоздику, мовляв, щоби не тхнуло з рота, і хихотіла без зупинки, мов хто її добряче лоскотав. Її затурканий, лякливий і мовчазний чоловік, кир-Димітрис, час від часу хапався за парасольку і тікав у гори. А два-три місяці потому він вертався, худющий і в лахмітті, наче волоцюга. Однією рукою він підтримував свої штани, а другою стискав розкрити парасольку. Забачивши його ще здалеку, кіра-Пенелопа починала реготати на все горло:

– Дивіться! Знов іде штани наповнити! – горланила вона сусідкам, і вони дружно пирскали від сміху.

Нижче по вулиці жив кір-Мануліс, поважний, однак пришепелкуватий торговельник. Щоранку, вирушаючи із дому, він витягав шматочок крейди і креслив на дверях хреста. Опівдні, завжди пунктуальний, він повертався попоїсти і акурат в один і той же час лупив свою сестру. Ми чули її зойки, розуміли, що настав полудень, і сідали за обід. Він тримав рота на замку, цей кір-Мануліс, навіть не вітався, лише налякано і хижо витріщався.

А трохи вище, на початку вулиці, у великому будинку мешкав кір Андреас Доторкуліс¹¹, місцевий багатій з побитим віспою обличчям, м'ясистим носюрою і роздутими, мов у теляти, ніздрями¹². Щоразу, зачинивши двері, він обережно, довго їх обмацував, щоб переконаватися, чи вони справді добре замкнені, і ледь чутно бурмотів закляття проти злодуг, пожежі і недуг, а наостанок три рази себе хрестив, тоді ішов помалу й щохвилини озирався. Тамтешнім дітлахам невдовзі впало в очі, що він весь час ступає по тих самих камінцях, і, щоб покепкувати з нього, вони носили на них грудочки багнюки і кінські кізьяки. Тоді він палицею відсував їх вбік і обережно знову наступав.

Але перлиною всієї вулиці був його світлість, світловолосяний лікар кір-Перікліс. Красунчик у золотих окулярах, який щойно прибув до нас із самого Парижа. На голові він мав плескатий капелюшок "канотьє". І, безумовно, це був перший "канотьє", який колись висаджувався у Мегало Кастро¹³. До хворих він ходив в розшитих шовком капцях через буцімто набряклі ноги. Ті капці йому вишила сестра, яка залишилась старою дівою, бо витратила весь свій посаг на його навчання. У нас він був домашнім лікарем. Я дуже часто нахилився й розглядав ті шовкові троянди з зеленим листячком по колу. І якось, коли у мене піднялась температура, я попросив його подарувати їх мені, якщо він хоче, щоби я одужав. Він навіть оком не зморгнув, напевно, почасти тому, що він ніколи не сміявся, і почепив на мене оті капці, щоби побачити, чи вони мені впору. Але, на превеликий жаль, вони були на мене надто завеликі. Геть розчарований, я майже носом прикипів до тих троянд, щоб перевірити, чи вони справді пахли. І вони пахли, але зовсім не трояндами.

Коли я згадую моїх сусідів, я сміюсь, доки клубок не стане в горлі і очі не наповняться сльозами. Людей тоді не відливали за одним зразком, по дюжині за раз. Раніше кожен був окремим світом зі своїми чудернацтвами.

Окремим всесвітом, де дивно розмовляли і сміялись, де замикались у чотирьох стінах, і там, від сорому чи страху, ховали всі свої найпотаємніші бажання, де ті бажання з часом шаленіли і тоді душили наче звір, але про це – нікому ані слова. Життя було трагічним і безрадісним. Пліч-о-пліч з ним стояла бідність. І завжди, немов самої тільки бідності було замало, стояла там і гордість, що дозволяла животіти, однак ніколи не виходити на люди у лахміттях. Тому, аби ніхто про це ніколи не прознав, вони жували хліб, оливки й гіркий щавлик¹⁴. "Убогий – це той, хто бідності боїться, – казав колись один сусід. – Я ж не боюсь її".

Примітки

¹Шкіряні черевики, частина національного грецького костюма; особлива риса – великі китиці-помпони. – *Тут і далі прим. пер.*

²Васильки (базилік), "чар-зілля", оберіг від нечисті та нещастя.

³Справжня людина часів Н. Казандзакіса, він жив і працював в Іракліоні минулого століття.

⁴В оригіналі батько говорить кунжуєткі отолі (мисливський одяг), а дядько відповідає тоуфєкі (рушниця), що зовсім не відповідає перекладу але, було важко побудувати пари слів, які були б подібні фонетично і зберігали гумор, не припустившись деяких змін.

⁵Різновид вуличної їжі, круглий хліб, бублик, хрумке кільце, густо посипане кунжутом (сезамом), практично продається скрізь, у пекарнях або на вулиці – як львівські прецлі, що продавали прецлярки (але прецлі у формі вісімки і посипані маком).

⁶В оригіналі Νέα – молода або нова.

⁷В оригіналі учні піднімали догори палець.

⁸В оригіналі Казандзакіс використовує іншу назву η Λαμπρή – сповнений світла, що випромінює сяйво; Великої Суботи відбувається найурочистіша пасхальна служба, під час якої всі запалюють свічки в повній темряві від єдиної свічки, що горить, і передають вогонь від однієї свічки до іншої.

⁹Кіра та кір розмовною грецькою означають увічливе звертання "пані" та "пан".

¹⁰Перероблений фрагмент з "Енеїди" Котляревського, Частина 3, 54.

¹¹В оригіналі Πασπατούλης – від дієслова πασπατεύω – ніжно торкатися чогось кінчиками пальців, відчувати на дотик.

¹²В оригіналі μοσχάρθουνης – μοσχάρι + -θούνη = ρουθούνη – із розширеними ніздрями, такими широкими, як у теляти.

¹³Одна з історичних назв Іракліона.

¹⁴Рослина з дрібними жовтими квітками, листя яких їдять сирими, зазвичай як салат.

Список використаних джерел

1. Καζαντζάκης, Νίκος Αναφορά στο Γκρέκο. Αθήνα, Εκδόσεις ΕΛ. Καζαντζάκη, 1965. – 619 σ.
2. Μαθιουδάκης, Νικόλαος Ποιητικοί Νεολογισμοί στην "Οδύσσεια" του Νίκου Καζαντζάκη: χιλιάδες αθησαύριστες λέξεις αναζητούν την ταυτότητα τους // Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics / ed. by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, Penelope Kambakis-Vougiouklis, Komotini, 2012. – P. 905–918.
3. Ντουλιά, Χριστίνα "Αναφορά στον Γκρέκο": Ο Καζαντζάκης αυτοβιογραφούμενος // Νίκος Καζαντζάκης. Ο κοσμοπατριώτης. – Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2017. – P. 178–211.

References

1. Kazantzakis, Nikos (1965). *Anafora sto Gkreko* [Report to Greco]. Εκδόσεις ΕΛ. Καζαντζάκη. (In Greek).
2. Mathioudakis, Nikolaos (2012). Poitiki Neologismoi stin "Odysseia" tou Nikou Kazantzaki: hiliades athysauristes lexeis anazitoun tin tautotita tous [Poetic Neologisms in Nikos Kazantzakis's Odyssey: a Thesaurus of Thousands Unknown Words Seeking their Identity]. In *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics* (pp. 905–918). Eds. Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki, P. Kambakis-Vougiouklis. Komotini. (In Greek).
3. Doynia, Hristina (2017). "Anafora sto Gkreko": O Kazantzakis autoviografooumenos ["Report to Greco": Kazantzakis seen as a biography]. In *Nikos Kazantzakis, a world's reveler* (pp. 178–211). Athens. (In Greek).

Надійшла до редколегії 30.04.22

Nataliia Morozova, stud.
ORCID: 0000-0001-6421-2537
e-mail: novoprudskaya@gmail.com

Andrii Savenko, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0003-0928-7186
e-mail: savenkoandriy61@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSLATION CHALLENGES OF NIKOS KAZANTZAKIS' "AUTOBIOGRAPHICAL" NOVEL

The aim of the publication is to introduce new translations of Kazantzakis, the most famous Greek prose writer of the 20th century, into the scientific space of Ukraine.

Keywords: modern Greek literature, novel, translation, neology